

CRONICA EPIGRAFICĂ A ROMÂNIEI (VII, 1987)

de CONSTANTIN C. PETOLESCU

În introducerea la această nouă serie a cronicii epigrafice, ne propunem să trecem în revistă câteva din evenimentele anului epigrafic trecut (1987).

A apărut un nou volum din colecția *Inscripțiile antice din Dacia și Scythia Minor*, seria II : *Inscripțiile grecești și latine din Scythia Minor*, II. *Tomis și teritoriul său* — culese, traduse, însoțite de comentarii de Iorgu Stoian ; prefață de C. Preda, indici de Al. Suceveanu (436 p. ; ilustrația grupată pe planșe, la sfârșitul volumului : dar unele imagini sînt reproduceri după diverse publicații, iar pentru alte epigrafe s-au confecționat facsimile după CIL sau AEM).

În perioada 31 august — 6 septembrie 1987 a avut loc la Sofia (R. P. Bulgaria) cel de-al IX-lea Congres internațional de epigrafie greacă și latină. Amintim că precedentul congres a avut loc la Atena (1982 ; vezi SCIVA, 34, 1983, 4, p. 364), iar țara noastră a găzduit cel de-al VII-lea Congres de epigrafie greacă și latină (Constanța, septembrie 1977). La congresul desfășurat la Sofia au participat 160 de epigrafiști din diferite țări din Europa, precum și 2 din S.U.A.

Conform primei circulare, trimise cu doi ani în urmă, congresul și-a fixat pentru dezbatere patru mari teme : Pontul Euxin și aria mediteraneană și epigrafia ; structuri politice ale lumii romane și epigrafia ; onomastică și epigrafie ; *corpora*, culegeri și instrumente de lucru epigrafice în curs și în proiect — pentru fiecare temă rezervindu-se cite o zi. În afară de acestea, o zi a fost dedicată descoperirilor epigrafice recente. Conform hotărîrii Comitetului Internațional și a unor membri ai Asociației internaționale de epigrafie greacă și latină, urma ca pentru fiecare problemă să se întocmească citeva rapoarte, care să fie în prealabil imprimate și trimise celor înscriși cu citeva luni înainte de congres ; aceasta ar fi dat participanților posibilitatea să se informeze din timp asupra conținutului rapoartelor și ar fi facilitat (stimulat) discuțiile. În realitate, rapoartele au sosit la secretariatul congresului cu întârziere, încît comitetul de organizare a publicat un volum hibrid, conținînd doar citeva din rapoarte angajate, precum și unele comunicări și descoperiri epigrafice recente. Volumul (cu un titlu ambiguu : *Acta Centri Historiae Terra Antiqua Balcanica*, II, iar foaia de titlu reprodușă la xerox și lipită : *Actes du IX^e Congrès international d'épigraphie grecque et latine*, I, Sofia, 1987), conținînd numeroase greșeli de tipar, a fost pus la dispoziția participanților abia în ziua deschiderii congresului ; din acest motiv, unele comunicări au fost prezentate în rezumat, dar altele au fost citite integral.

Din țara noastră au participat la congres și au prezentat comunicări : R. Ardevan, *Vétérans et décurions municipaux dans la Dacie romaine* ; Emilia Doruțiu-Boilă, *Antonius Hiberus, Statthalter der Moesia Inferior*, precum și intervenția *Der Beitrag der Inschriften zur ethnischen Lage in Kleinskythien* ; N. Gudea, *Neue epigraphischen Daten über die Zollstation von Porolissum* ; C. C. Petolescu, *Évolution des structures politiques et admi-*

nistratives de la Dacie romaine (apărută în volumul menționat, p. 265—267).

Ultima zi (9 septembrie) a fost consacrată unei excursii la Plovdiv (anticul Philippopolis), unde congresiștii au vizitat teatrul antic, stadionul și forul orașului.

Următorul congres va avea loc la Nîmes (Franța), în 1992.

La rubrica evenimentelor, mai reținem apariția, în primăvara acestui an, a publicației *Année épigraphique*, 1985. Cum reiese din cronică publicată în SCIVA, 37, 1986, 4, p. 345 și urm., descoperirile epigrafice din Dacia (1985) comportă un număr apreciabil de piese, unele de o valoare documentară deloc neglijabilă (nr. 321—350). Totuși, în volumul recent apărut din *Année épigraphique*, Daciei i se rezervă o singură pagină, unde sînt prezentate, sub trei numere (719—721), scurte comentarii asupra unor inscripții cunoscute mai de mult timp. Omisiunea descoperirilor epigrafice din Dacia (sau poate numai amînarea lor pentru volumul următor) este cu atît mai de neînțeles, dacă luăm în seamă faptul că autorul acestor rînduri trimite consecvent, de un deceniu încoace, fișe după toate descoperirile și publicațiile epigrafice privitoare la țara noastră: chiar și fără acestea, ele nu ar fi fost cu totul inaccesibile editorilor, dacă avem în vedere că unele au apărut în publicații de largă circulație din țară și din străinătate. De altfel, asemenea observații critice sînt valabile și pentru volumele precedente ale acestei publicații centenare.

GENERALITĂȚI

401. N. Gudea, *Contribuții la paleografia latină romană din Dacia*, I. *Inscripții pe cărămizi și tigle*, ActaMP, 11, 1987, p. 91—158: Scurt studiu introductiv tratînd despre importanța acestei categorii de scriere cursivă, răspîndirea, datarea, caracterul și conținutul inscripțiilor, paleografie, limbă. Repertoriul materialului epigrafic (p. 123—158) este însoțit de o hartă a descoperirilor, tabele cu tipuri de litere utilizate în textele cursive din Dacia (tegule și tăblițe cerate) și din imperiu, ilustrație (desene și fotografii).

402. C. C. Petolescu, *Colonia Malvensis*, SCIVA, 38, 1987, 1, p. 23—32: vezi și mai departe, nr. 411.

403. Idem, *Quatre contributions à la prosopographie des milices équestres*, Dacia, N.S., 31, 1987, p. 157—172. Prezentare amănunțită a carierelor a patru ofițeri de rang ecvestru: *P. Aelius Marcianus* (CIL, VIII, 9358 = ILS, 2738: cf. PIR², A 217: H. Devijver, PME A 44): *T. Ant. Cl. Alfennus Arignotus* (CIG, 3497 = IGR, IV, 1213 = ILS, 8853: CIG, 3484 = IGR IV, 1204: cf. PIR² A 821: PME A 132): *Sex. Iulius Possessor* (CIL, II, 1180 = ILS, 1403 = AnnEp, 1965, 237: AnnEp, 1983, 976: cf. PIR² I 480: PME I 99): *G. Nonnius Caerianus* (CIL, XI, 393 = ILS, 2739: cf. PME N 12). Autorul remarcă o serie de similitudini în biografiile acestor personaje. Astfel, trei din acești ofițeri au debutat în cariera ecvestră sub Marcus Aurelius și Lucius Verus: al patrulea a îndeplinit, se pare, ultima sa miliție (*praefectus alae*), în aceeași epocă, pe la 170. Sursele epigrafice prezintă aceste personaje cumînd — cu titlul de *praepositus* — comanda unei alte unități militare (în cazul lui Possessor, a altor două trupe); or, cercetarea prosopografiei milițiilor ecvestre arată că această decizie de excepție a fost adoptată pentru prima oară pe timpul lui Marcus Aurelius, fiind determinată de faptul că duritatea luptelor a provocat grave goluri în corpul de comandă.

404. Idem, *Varia Dico-Romana (XII): Aurelius Germanus, natione Dacus, Thracodacia*, 8, 1987, n. 200—202. Discuție asupra inscripției CIL, XIII, 6824 = AnnEp, 1940, 117 de la Mogontiacum.

405. K. Strobel, *Anmerkungen zur Truppengeschichte des Donauraumes in der hohen Kaiserzeit*, II: *Die trajanische Ziegelstempel aus Buridava-Stolniceni*: discuții și mici observații

în legătură cu ștampilele publicate de Gh. Bichir, *Thraco-Dacica*, 6, 1985, p. 93—103 (v. seria V a acestei cronici: SCIVA, 37, 1986, 4, p. 346, nr. 312).

406. Sub titlul *Importuri amforice la Albești (jud. Constanța)*, revista *Pontica*, 19, 1986, publică două contribuții: una privește anforele produse la Heraclea Pontica (p. 33—60; autori: A. Rădulescu, M. Bărbulescu, L. Buzoianu), cealaltă anforele din insula Thasos (p. 61—74; M. Bărbulescu, L. Buzoianu, N. Cheluță-Georgescu).

407. Emilia Doruția-Boilă, *Despre inscripția votivă a monumentului triumfal de la Adam-elisi*, StCl, 25, 1987, p. 45—56: reconstituire grafică a inscripției B a trofeului. Autoarea revine asupra propriei păreri (exprimată în StCl, 7, 1965, p. 209—214; vezi și N. Gostar, *Latomus*, 28, 1969, 1, p. 120—125; N. Gostar, D. Ciurea, *ArhMold*, 6, 1969, p. 114—121), că această inscripție ar reprezenta replica celei publicate de Gr. Tocilescu (CIL, III, 14214).

408. M. Zahariade, *Ripa legionis XI Claudiae la sfârșitul secolului III și în secolul IV, în Cultura și civilizație la Dunărea de Jos*, II, Călărași, 1986, p. 181—188.

În segmentul de limes apărât în perioada amintită de legiunea XI Claudia, s-au descoperit două tipuri de ștampile: *LEGXICLFTRAM* și *LEGXICLFCAND*, ieșite din figlinele de la Transmarisca și Candidiana. O altă schemă de dislocare este oferită de *Notitia Dignitatum (Orientis)*: „O trăsătură caracteristică a noii scheme defensive constantiniene este că *pedatura superior* staționează totdeauna în castrul-sediu principal, controlind și sectorul de *limes* din vecinătatea acestuia, în timp ce *pedatura inferior* îi revenea cel de-al doilea castru-sediu împreună cu teritoriul aferent” (p. 185). Mai exact, *pedatura* se referă la porțiunea din *ripa* acoperită de cinci cohorte ale legiunii.

Spre deosebire de autorul citat, credem că *pedatura superior* desemnează — ca de obicei, când raportarea se face la cursul unui fluviu — zona aflată în amonte; dimpotrivă, *pedatura inferior* desemnează zona aflată în aval. Vezi în acest sens și *Not. Dign., Or.*, XXIX: sediul prefectului legiunii II Herculia era la Troesmis (29), cel al *pedaturii* superioare la Axiopolis (30) (în *Fontes*, II, p. 210, s-a strecurat o eroare, dar la traducere apare corect: „*pedatura de sus*”), iar al *pedaturii* inferioare la Troesmis (31): de asemenea, sediul prefectului legiunii I Iovia era la Noviodunum (32), cel al *pedaturii* superioare în același loc (33), iar al *pedaturii* inferioare la Aegyssus (vezi și I. Barnea, în *Din istoria Dobrogei*, II, București, 1968, p. 370—371). Așadar, în cazul legiunii XI Claudia, eroarea întâlnită în *Not. Dign. Or.*, XI.1, trebuie corectată astfel: *pedatura superior* la Transmarisca (deci mai în amonte), iar *pedatura inferior* la Durostorum (în *Fontes*, II, p. 211, la traducere, sediul „*pedaturii de jos*” este localizat la Durostorum) — adică invers decât a făcut M. Zahariade (v. și harta de la p. 185). Dealtfel, cum se vede și în cazul celorlalte legiuni de pe *limes*-ul dobrogean, prima mențiune este rezervată *pedaturii* superioare (indiferent dacă aici era „castrul-sediu principal”, ca în cazul legiunii I Iovia), abia apoi este menționată *pedatura* inferioară (chiar dacă aici era sediul prefectului legiunii, cum este cazul legiunii II Herculia).

Inscripții recent descoperite sau revizuite

A. DACIA

409—410. Octavian Toropu, Corneliu Tătulea, *Sucidava-Celei*, București, 1987: ghid arheologic (274 p., 42 planșe cu fotografii, 71 planșe cu desene); ample referiri la descoperirile epigrafice (inscripții, țigle ștampilate, *instrumentum domesticum*). Autorii prezintă totodată două piese votive inedite (fără dimensiuni și descriere):

409. Bază de marmură, cu reprezentarea unui vultur în repaus (capul și aripa dreaptă lipsesc). Dimensiunile nementionate.

Oct. Toropu, C. Tătulea, *op. cit.*, p. 166, fig. 36/3.

Pe bază, inscripția:

[Deo san cto (a)eterno, Aurel (ius)
[.] ex v(oto) p(osuit)

410. Placă de marmură cu reprezentarea scenei sacrificiului mithriac. Pe cadrul inferior, foarte îngust, este gravată dedicația (un singur rînd).

Oct. Toropu, C. Tătulea, *op. cit.*, p. 166, fig. 40.

Aur(elius) Saturninus v(otum) p(osuit)

411 (= CIL, III, 1555 = IDR, III/1, 109). Denta (jud. Timiș). Bloc de calcar; 0,40 × 0,45 × 0,26 m; litere înalte de 5–7 cm. Muzeul din Timișoara.

*I(ovi) O(plimo) M(aximo),
I(unoni) R(eginae), M(inervae), T(errae) M(atri)
C(aius) Kaniniu[s]
Sabinianu[s],
d(—) c(—) M(—), Ilvir*
.....

Sensul celor trei litere de la începutul r. 5 au fost obiectul unei îndelungate dispute (vezi rezumatul discuțiilor, cu întreaga bibliografie, în IDR, III/1, 109 și la noi, în SCIVA, 38, 1987, 1, p. 25–26). Astfel, după Katancsich, ar fi vorba de un decurion al municipiului Tibiscum. Th. Mommsen se gîndea tot la un *d(e)c(urio) m(unicipii)*, dar nu excludea nici lectura *d(ecurio) c(oloniae) M(—) J. C. Patsch* s-a hazardat însă propunînd *d(ecurio) c(oloniae) M(alvensis)*, lectură acceptată fără rezerve și apărată cu înverșunare pînă la sfîrșitul vieții de C. și H. Daicoviciu. În schimb, D. Tudor și M. Macrea au acceptat lectura *d(e)c(urio) m(unicipii)*, considerînd, evident, că textul menționează un magistrat al municipiului Tibiscum. Noi am arătat însă că inscripția de la Denta trebuie să fie o „piatră răstăcitoare”; siglele respective se întîlnesc întocmai pe o inscripție de la Mursa (Pannonia Inferior) menționînd un *d(ecurio) c(oloniae) M(ursae)* (Anna și Jaro Šašel, ILJug, 3095). Este deci foarte probabil că inscripția în cauză a ajuns la Denta adusă din Pannonia Inferior.

Recent, N. Branga (StCl, 25, 1987, p. 95–97) reia lectura *d(e)c(urio) m(unicipii)*. În continuare, cele două haste verticale, conținînd o abreviere cît se poate de uzuală, sînt metamorfozate în *TI*; apoi litera *R* — fragmentară, este adevărat, dar destul de clară și sigură — este falsificată în desenul confecționat de autor în S. Astfel, N. Branga ajunge la lectura *d(e)c(urio) m(unicipii) Tivisc(i) J.* Asemenea manieră de editare a unui text epigrafic vorbește de la sine despre imprudența unui epigrafist improvizat.

412 (= IDR, III/1, 262). Țigle ștampilate. Muzeul din Timișoara.

- a) *MASY* (litera *S* inversă)
b) *MA.SY*

D. Benea (*Studien zu den Militärgrenzen Roms*, III, Stuttgart, 1986, p. 458, nota 9) întregeste acum: *Ma(uri) Sy(mmachiarum)*; cf. Cassius Dio, LXVIII, 32, 4: τῶν Μαύρων συμμυχία. Ștampilele pot data astfel din primele decenii ale provinciei Dacia.

413–414. Inscriptii revizuite sau comentate: G. C. Petolescu, *Note epigrafice (IX)*, SCIVA, 38, 1987, 2, p. 180–183.

413 (= CIL, III, 13787 = IDR III/2, 114). *Ulpia Traiana Sarmizegetusa*. Fragment de bloc de marmură; inscripție revizuită de I. Piso (Apulum, 15, 1977, p. 648, nr. 3), reluată de C. C. Petolescu, *loc. cit.*, p. 180, nr. 1 (ultimele două rînduri, pe baza inscripției AnnEp, 1927, 54 = IDR, III/2, 118):

.....
*[col(oniae) Sar]m(izegetusae pa[tr(ono)])
[col](egii) fab[rum], M.]
[Proci]l(ius) Iulifanus],
[dec(urio) c]ol(oniae), e[qu]o publ(ico)]*

414 (= CIL, III, 14485 a = ILS, 9179; IDR, II, 174). Bumbești (jud. Gorj). Dală de calcar, spartă în mai multe fragmente; J. Fitz, StCl, 24, 1986, p. 141–142, făcea următoarea remarcă: „à la fin de la 4^e ligne de l'inscription emplaced à Bumbești, la formule *Antoninian(a) vetust(ate) dil[apsos]* diffère visiblement du reste, l'exécution en est moins délicate, les lettres plus minces et plus serrées”. Verificînd inscripția de la Bumbești, am constatat (*loc. cit.*, p. 181, nr. 2), că observația lui J. Fitz este corectă; într-adevăr, cuvintele *vetustate dilapsos* au fost rase, apoi regravate (într-o formă prescurtată) după supranumele *Antoniniana* (nominativ, în loc de genitiv).

Cu același prilej remarcăm (*loc. cit.*, p. 181–182) că supranumele *Antoniniana* a mai fost gravat la sfîrșitul altor două inscripții dedicate împăratului Hadrian: la Tihău (Dacia Porolissensis), de către ala I Tungrorum Frontoniana, rebotezată *Antoniniana* (D. Protase, SCIVA,

36, 1985, 3, p. 251 = *Festschrift A. Betz*, 1985, p. 495—504; CEPR, V, 350); la Hoghiz (jud. Braşov) (CIL, III, 953), r. 4 : ...G. ANTONIN/N|, probabil [leg. XIII] G. Antonin[ia]n[a], (eventual cu ligatura N + A).

415 (= IDR, III/3, 260). Orăştioara de Sus. Bloc de calcar, descoperit în cursul săpăturilor din castru (a. 1957); 0,66 × 0,49 × 0,26 m. Inscripţia gravată în tabula ansată :

PCIII

Editorii IDR citeau : *p(edes) CIII*, „(distanţă de) 103 picioare”.

M. P. Speidel, *Apulum*, 24, 1987, p. 143—144, observă însă că bara orizontală este gravată numai deasupra celor trei haste, deci litera C nu face parte din număr: el completează : *p(...) c(ohortis) III*, unde prima literă poate fi *p(edatura)* (porţiune lucrată) sau *p(rincipes)* (subînţelegându-se soldaţii din centuria unui *princeps*). După acelaşi autor, ar putea fi vorba de cohorta III a legiunii XIII Gemina (această legiune este atestată la Orăştioara de Sus prin câteva stampile tegulare : IDR, III/3, 265, 1—4).

416 *Apulum (Colonia Aurelia Apulensis)*. Lespede de calcar (din cariera de la Ighiu) cu inscripţie : 1,20 × 0,70 × 0,63 m. Cimpul inscripţiei : 1,01 × 0,575 m, mărginit de un profil; litere înalte de 6,5—7,5 cm; în r. 5 şi 6, ligatura A + N.

Cl. L. Băluţă, *Apulum*, 24, 1987, p. 169—172.

D(is) M(anibus)

Ael(io) Dubita-

to, misscio

alae Bat(avorum) ex

5 *a(la) n(umeri) Il(l)yr(icorum) q(ui) v(ixit)*

an(nis) XXX. Her(edes) et

coniunx fec(erunt).

H(ic) s(itus) e(st).

Interesul pentru această inscripţie decurge din menţionarea unui *missicius* : pentru alte atestări, vezi A. v. Domaszewski—B. Dobson, *Die Rangordnung des römischen Heeres* ², Köln-Graz, 1967, p. XX, 78—80 şi Cl. L. Băluţă, *loc. cit.*, nota 5. Înainte de a fi fost transferat în *ala Batavorum* (garnizoana la Războieni-Cetate), Aelius Dubitatus a servit în *numerus Illyricorum*, trupă de cavalerie : cum acest *numerus* a fost organizat pe timpul lui Antoninus Pius (vezi însemnările noastre din Dacia, N.S., 31, 1987, p. 158), inscripţia de la Apulum poate data după mijlocul secolului al II-lea e.n.

417—443. *Alburnus Maior*. Pe dealul IIăbad, la vest de masivul Brădoia, pe un platou cu o suprafaţă de circa 1800 m², au apărut un număr important de monumente epigrafice. Unele din ele au fost aflate *in situ*; după postamentele descoperite, autorul apreciază poziţia alinamentelor.

V. Wollmann, *Un lucus la Alburnus Maior*, AIIA Cluj-Napoca, 27, 1985—1986 (apariţie 1987), p. 263—295.

Inscripţiile se adaugă ca un valoros *supplementum* la lotul de inscripţii din această localitate (IDR, III/3, 382—431) :

417 V. Wollmann, *op. cit.*, p. 259—260, nr. 1, fig. 4 (desen), pl. IV (foto). Altar votiv din gresie tufigică : 0,85 × 0,26 × 0,24 m. Litere înalte de 5,5 cm (V în r. 2—3 şi O în r. 3—4, mai mici) : în r. 2, ligatura R + I.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)

Q(uintus) Marius

Proculus,

b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis),

5 *v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*

418 *Ibidem*, p. 260—261, nr. 2, fig. 5 (desen), pl. IV (foto). Altar votiv din gresie tufigică; 0,64 × 0,20 × 0,10 m. Litere înalte între 2,5—5,5 cm; în r. 5, ligatura B + F.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)

C(aius) Calp-

- urnius
 Priscianus,
 5 *b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis),*
v(otum) s(olvi) l(ibens) m(erito)

Dedicantul poate fi identic cu alt *Priscianus*, și el *b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis)*, dintr-o inscripție de la Micia (IDR, III/3,86). El mai dedică un altar lui *I. O. M.* la Alburnus Maior (vezi mai departe, nr. 431).

419. *Ibidem*, p. 261—262, nr. 3, fig. 6 (desen) și pl. IV (foto). Altar votiv din gresie tufitică; 0,75 × 0,33 × 0,31 m. Litere înalte de 5 cm (S la sfârșitul r. 3 mai mic).

- Mercurio*
A[u]g(usto) s(acrum)
Nasidius
Primus
v(otum) s(olvi) l(ibens) m(erito)

„Gentiliul *Nasidius*, mai mult cu funcția de cognomen (în cadrul sistemului *tria nomina*) este răspândit în Italia și în provinciile vestice, dar aici ar putea fi un illir romanizat, cu toate că unii specialiști (W. Schulze, *Zur Geschichte lateinischer Eigennamen*, Göttingen, 1904, p. 275) îl consideră un nume neillir” (V. W., p. 262).

420. *Ibidem*, p. 262—263, nr. 4, fig. 7 (desen), pl. IV (foto). Altar votiv din gresie tufitică; 0,75 × 0,29 × 0,21 m. Litere înalte de 4—4,5 cm (în r. 1, litera O mai mică).

- Neptuno*
Aug(usto),
v(otum) s(olvi) l(ibens) m(erito)
Nassidius
 5 *Primus*

Aici, *Nassidius* este scris cu dublu S (cf. nr. 419).

421. *Ibidem*, p. 263—265, nr. 5, fig. 8 (desen), pl. IV (foto). Altar votiv din gresie tufitică; 0,82 × 0,34 × 0,30 m. Partea superioară prezintă o adîncitură pentru depunerea ofrandelor. Litere înalte de 4 cm (vopsite cu minium); L în formă de *lambda*: ligaturi: r. 1 M + A, r. 3 E + T (?), r. 4 V + T.

- Maelanto-*
nio, Dasas
e(t?) Dazurius
pro salutae (sic)
 5 *Maniatium*
v(otum) s(olverunt) l(ibenter)

Maelanto/nio este un epitet (dativ) de origine nesigură (vezi discuția la Wollmann). Numele *Dasas* (Wollmann crede că restul de literă provine de la Σ, dar poate fi și Z) este un antroponim illiric (vezi I. I. Russu, *Illirii*, București, 1969, p. 192—193), iar *Dazurius* derivat din aceeași rădăcină. *Manites*, pentru sănătatea căroră închină sunția, erau o populație illirică: vezi *Maniatia* (Fluß, RE, XIV, col. 1114) și *Manioi* (Russu, *Illirii*, p. 28, 30, 224).

422. *Ibidem*, p. 265—267, nr. 6, fig. 9 (desen). Altar votiv din gresie tufitică; 0,64 × 0,20 × 0,24 m. Cîmpul inscripției parțial distrus; litere înalte de 4 cm.

- Soran[o]*
posui[t]
An[.....]
Si[.....]
v(otum) l(ibens) [m(erito)]

Editorul completează în r. 3: *An[(n) ius ... et?]*.

În r. 1, este vorba de epitetul unei divinități; editorul citează ILS 4034 *Sancto Sorano Apollini* din apropiere de Falerii, dar nu exclude prezența unei divinități illire redată prin *interpretatio Romano*.

423. *Ibidem*, p. 267—268, nr. 7, fig. 10 (desen), pl. IV (foto). Altar de gresie tufitică; $0,605 \times 0,26 \times 0,22$ m. Primul rând a fost gravat chiar pe profilul de sus (litera *L* în formă de *lambda*), cu litere mai mici; în rest, litere înalte de circa 4 cm.

Collegio

Liber[o]

Patri

ex volo

5 *posuit*

l(ibens) s(olvit) [.]

Collegium era o asociație profesională sau religioasă: vezi dedicațiile (în grecește) adresate de un *κολληγειον* lui *Zeus Narenos* (IDR, III/3, 398), divinitate microasiatică, și lui *Zeus Sarnendenos* (IDR, III/3, 400), divinitate probabil ilirică (C. C. Petolescu, *Dacia*, N.S., 22, 1978, p. 215, nota 49).

424. *Ibidem*, p. 268, nr. 8, fig. 11 (desen), pl. V (foto). Fragment de lespede de gresie tufitică; $0,40 \times 0,24 \times 0,06$ m. Litere de 5 cm.

Beuca[s]

Este vorba de un antroponim iliric, cunoscut la Alburnus Maior (CIL, III, 7830 = 1263 = IDR, III/3, 413 și mai departe, nr. 430).

425. *Ibidem*, p. 269, nr. 9. Altar votiv din gresie tufitică, spart, din care s-au recuperat câteva fragmente.

[I]unoni

G

426. *Ibidem*, p. 269—270, nr. 10, fig. 12 (desen), pl. V (foto). Altar din gresie tufitică; $0,69 \times 0,22 \times 0,18$ m. Fața scrisă corodată. Litere înalte de 3,7—4 cm: în r. 1, ligatura *N+E* (în desen, cele două litere sînt redată separat).

Miner(vae)

K(astellum) Ans-

i

Cf. CIL, III, 1271 (= IDR, III/3, 422): (*ex*) *K(astello) Anso*.

427. *Ibidem*, p. 270—271, nr. 11, fig. 13 (desen), pl. V (foto). Altar votiv; $0,40 \times 0,28 \times 0,24$ m (fragment din gresie tufitică, rupt în două). Litere înalte de 4 cm.

[D]eane (sic)

[K(astellum)] Ansis

[v(otum)] s(olvit) l(ibens) m(erito)

428. *Ibidem*, p. 271—272, nr. 12, fig. 14 (desen), pl. V (foto). Altar de gresie tufitică; $0,71 \times 0,23 \times 0,22$ m. Litere înalte de 3,5—4,5 cm; ligaturi: r. 2 *N + D*, r. 4 *B + F*.

I(ovi) O(ptimo) M(aximo)

C(aius) Iucundi-

us Verus,

b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis),

5 *v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)*

429. *Ibidem*, p. 272, nr. 13, pl. VI (foto). Altar din gresie tufitică; $0,51 \times 0,23 \times 0,145$ m; capitelul ornă cu rozete. Textul corodată, aproape ilizibil; litere înalte de 2,5 cm.

[I]uno[ni?]

posuit

[A]nae(...?)

de(dit) do(num)

430. *Ibidem*, p. 273—274, nr. 14, fig. 15 (desen), pl. VI (foto). Altar din gresie tufitică, ornăt cu volute (în colțul stîng, ornamentul este distrus); $0,48 \times 0,31 \times 0,155$ m; litere înalte de 3—3,5 cm.

Naoni
Iulia Beu-
c.

Editorul întregeste r. 2—3 *Iulia(nus) Beuc(us)*, dar nu exclude nici forma *Iulia Beuc(i)*. *Beucus* mai apare în prezentul lot de inscripții de la Alburnus Maior (*supra*, nr. 424) și este considerat de editor illiric. Numele divinității este fără analogie: editorul are în vedere epitetul *Naios* al lui Zeus din Dodona sau chiar al lui Neptun — dacă nu cumva este vorba de o divinitate tribală illiră.

431. *Ibidem*, p. 274—276, nr. 15, fig. 16 (desen), pl. VI (foto). Altar din gresie tufitică: profilatură îngrijită; în centru, un fronton încadrat pe cele două laturi de acrotere și rozete; în fronton, în centru con de pin, în colțuri cite o rozetă; $0,94 \times 0,32 \times 0,30$ m. Litere înalte de 5—6 cm; ligaturi: r. 2 $N + I$, r. 4 $B + F$.

I(ovi) O(plimo) M(aximo)
C(aius) Calpurnius
Priscianus,
b(ene)f(iciarius) co(n)s(ularis),
v(otum) s(olvit) m(erito) l(ibens)

432. *Ibidem*, p. 276—277, nr. 16, fig. 17 (desen), pl. VI (foto). Altar de gresie tufitică; în partea superioară, adîncitură pentru depunerea ofrandelor; $0,61 \times 0,25 \times 0,24$ m. Litere înalte de 4 cm; în r. 1, ligatura $V + R$; I în formă de *lambda*.

Aercure (sic)
Ael. Scen.
Bala () fil.
v. s. l.

Editorul consideră că în r. 1 este numele zeiței *Aerecura* (CIL, III, 4395; IV, 142; V, 725; VIII, 5524); cognomenul dedicantului este citit *Scenfo J/bar (bus?)* sau *Scenus*. Este preferabil *Scenus*, antroponim illiric (I. I. Russu, *Illirii*, p. 245); în rîndul următor era indicată sigur filiația (vezi pentru numele cu rădăcina *Bal-* sau *Bal-*, Russu, *op. cit.*, p. 173 urm.)

433. *Ibidem*, p. 277—278, nr. 17, pl. VI (foto). Altar din conglomerat tufitic; colțul stîng cu o parte din cîmpul inscripției, precum și colțul drept — lipsă; $0,72 \times 0,40 \times 0,23$ m. Litere înalte de 4,5 cm; în r. 2, ligatura $N + T$.

[Dia? J]nne V(enatrici?)
— — SV[.] JANT
. IS — —
v(otum) [s(olvit) l(ibens)] m(erito)

Fața pietrei corodată și fotografia obscură împiedică verificarea supozițiilor editorului privitoare la textul epigrafic.

434. *Ibidem*, p. 278—279, nr. 18, fig. 18 (desen). Altar din gresie tufitică; capitelul ornăt cu volute; $0,70 \times 0,33 \times 0,16$ m. Textul aproape total șters în r. 2 și 4; litere înalte de 4 cm.

Iano Ge-
m(ino)
K(astelum) Ansis
[v. s. J l. (?)

Ianus Geminus mai este atestat la Alburnus Maior (CIL, III, 7824 = IDR, III/3, 389); editorul remarcă (nota 44) frecvența dedicațiilor pentru acest zeu în Dalmatia.

435. *Ibidem*, p. 279—280, nr. 19, fig. 19 (desen), pl. VII (foto). Altar de gresie tufitică; $0,64 \times 0,25 \times 0,21$ m. Litere înalte de 4 cm, vopsite cu miniu; în r. 2, ligaturile *I + R* și *A + R* (aceasta din urmă cu litere mici).

I (ovi) O (ptimo) M (aximo)
Trilio Gar (...)
v (otum) s (olvit) l (ibens) m (erito)

Originea numelor rămâne obscură (cf. comentariul editorului).

436. *Ibidem*, p. 280—281, nr. 20, fig. 20 (desen), pl. VII (foto). Altar din gresie tufitică; $0,61 \times 0,25 \times 0,23$ m. Litere înalte de 3,6 cm.

Terrae
Matri
Baloni-
anus pos (uit)
 5 *v (otum) l (ibens) m (erito)*

437. *Ibidem*, p. 281—282, nr. 21, fig. 21 (desen). Altar de gresie tufitică; partea superioară a capitelului prevăzută cu o adincitură pentru libații; $0,53 \times 0,27 \times 0,21$ m. Litere înalte de 4 cm (în ultimul rând, de 3,4 cm); *L* în formă de *lambda*.

Neptuni
sacrum
Surio s-
um (m) e l (a) et (us?)
 5 *v (otum) s (olvit) l (ibens)*

Lipsa fotografiei nu ne permite a controla eventual lectura r. 3—4 ale inscripției.

438. *Ibidem*, p. 283, nr. 22, fig. 22 (desen), pl. VII (foto). Altar de gresie tufitică; $0,60 \times 0,28 \times 0,245$ m. Litere înalte de 3,5 cm; *L* în formă de *lambda*.

Nimp(h)is
sacru (m)
Implaiu-
s sum (m) e l (aetus?)
 5 *v (otum) s (olvit) l (ibenter)*

Numele *Implaius* este cunoscut la Alburnus Maior (CIL, III, 7823 = IDR, III/3, 392), *Implaius Lisanti(s)* (corectat aici de V. W.); nume illiric (cf. *Plaius* : I. I. Russu, *Illirii*, p. 235).

439. *Ibidem*, p. 283—284, nr. 23, fig. 23 (desen; legenda figurii este greșită), pl. VIII (foto). Fragment de altar de calcar; $0,27 \times 0,18 \times 0,3$ m. Litere înalte de 4,5 cm.

.
Zosi-
[m] Jos v (otum) s (olvit) l (ibenter) (?)

440. *Ibidem*, p. 284—285, nr. 24, fig. 24 (legenda figurii greșită), pl. VIII (foto). Altar din gresie tufitică; $0,64 \times 0,31 \times 0,25$ m. Litere de 4,5 cm.

Silvano
sac (rum)
K (astellani) Ansi v (otum) s (olveunt)
l (ibentes) m (erilo)

441. *Ibidem*, p. 285—286, nr. 25, fig. 25 (desen), pl. VIII (foto). Altar din gresie tufitică; $0,66 \times 0,27 \times 0,20$ m. Litere de 3,4—4 cm.

Sid(e)ri sa-
crum(m) eq(uites) (?)

Editorul presupune că *Sidus* ar fi aici un epitet la lui Castor și Pollux, ceea ce ar explica și cuvântul următor, *eq(uites?)*.

442. *Ibidem*, p. 286—287, fig. 26 (desen), pl. VIII (4; foto). Altar de gresie: $0,55 \times 0,27 \times 0,23$ m. Litere de 7—8 cm. Descoperit în 1983 în curtea sediului P.T.T.R. din Roșia Montană, unde servise ca treaptă de intrare.

Soli

Ang(usto)

443. *Ibidem*, p. 295, fig. 28 (desen; reconstituire parțială). Fragment de altar descoperit pe dealul Carpen; $0,25 \times 0,14 \times 0,08$ m. Litere de 3,5 cm.

[Apollī? Jni

[pro salu Jte

.

444. *Porolissum*. Fibulă descoperită probabil în cursul săpăturilor (nu se indică locul și condițiile de descoperire, nici dimensiunile). Muzeul de istorie și artă din Zalău.

S. Cociș, *ActaMP*, 11, 1987, p. 159—162.

Este vorba de un tip de fibulă traforată, rotundă, având în interiorul unui inel literele *RMA* (ligatura *M + A*). O piesă identică a fost descoperită la Săpala de Jos (V. Christescu, *Dacia*, 5—6, 1935—1936, p. 445—446, fig. 13/2); D. Tudor a propus *R(o)ma* (vezi *OR²*, SE 357; idem, *OR²*, SE 509; vezi și *IDR*, II, 653).

În schimb, fibulele în formă de S, descoperite la Porolissum și Sântămăria de Piatră (S. Cociș, *loc. cit.*, p. 160, fig. 1/3—6) își datorează forma fanteziei meșterilor bronzieri și prin urmare nu pot fi incluse în categoria epigrafelor.

445. Căței (jud. Cluj). Țigla șampilată descoperită în anul 1986, în cursul săpăturilor din castru (*praetorium*, în nivelul datat Traian—Hadrian).

D. Isac, *ActaMP*, 11, 1987, p. 175—180, fig. 2 (desen).

Coh(ors) II Br(itannica) ∞

Această descoperire califică drept autentică descoperirea unei șampile identice la Ilișua, publicată de C. Torma (*Erd. Muz.*, 3, 1864—1865 [1866], p. 57 și pl. XIV/5; vezi D. Isac, *loc. cit.*, p. 175 urm. și fig. 1), emendată greșit de Th. Mommsen (*CIL*, III, 1633, 2): *COH [I] BR ∞*. După D. Isac, *cohors II Britannica milliaria* a construit castelele de la Căței și Ilișua în prima lor fază (Traian).

B. MOESIA INFERIOR

(Dobrogea)

446. *Histria*. Fragment de *mortarium*. Transversal, s-a aplicat o șampilă, păstrată aproape în întregime: 7×4 cm, litere înalte de 1,1—1,2 cm. Rândurile despărțite prin rămurica de brad.

Al. Avram, în *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, II, 1986 (Călărași, 1987), p. 163—165.

FILEMO[N]

ARETIO F[EC].

Șampilele acestui ceramist sînt cunoscute la Oescus, Durostorum, Tyras și Olbia (vezi C. C. Petolescu, *Pontica*, 17, 1984, p. 70 urm., nr. 2, 11, 19, 20). Ca loc de producție, Al. Avram se gîndește la o *figlina* situată în apropierea unui castru de legiune, eventual la Durostorum. Totodată, autorul discută posibilitatea înrudirii ceramistului cu *Marcus Aretio*, și el cunoscut la Durostorum,

447. Izvoarele (fost Pirjoaia; com. Lipnița, jud. Constanța). Fragmente de țigle șampilate.

M. Irimia, *Pontica*, 18, 1985, p. 141—155.

- a) ...XI *PONT* (ligatura $N \neq T$)
- b)*PONT* (aceeași ligatură)
- c)*MAC*
- d) *LE VM*...

În legătură cu primele două menționate, editorul crede că este vorba de legiunea XI Claudia: epitetul *Pontica* este atribuit prin comparație cu *Scythica*, purtat de *legio I Iovia*. Pentru epitetul *Pontica*, autorul citează inscripția CIL., III, 753 (= 7429 = IL.S., 1465) de la Oescus, unde se menționează *civitas Pontica Tomitanorum*; se mai poate cita și o inscripție de la Maclar (*Africa Proconsularis*) (CIL., VIII, 619 = 11780 : IL.S., 2747), menționind un *praepositus vexillationibus Ponticis apud Scythia(m) et Teuricam*.

Celelalte două ștampile aparțin legiunii V Macedonica, din perioada când aceasta activa în Dobrogea.

448. *Ibidem*. Tezaur format din 17 obiecte de argint (6 lingurițe, 6 boluri, 1 cană, 1 câniță trilobată, 1 pateră, 1 strecurătoare, 1 *reliquarium*), descoperit în primăvara anului 1984, în rușura unui mal al Dunării (1 km în aval de ruinele fortificației romano-bizantine de la Pirjoia—*Sucidava*). Se păstrează la Muzeul de istorie națională și arheologie din Constanța.

A. Rădulescu, T. Clante, *Pontica*, 19, 1986, p. 127—156.

Unele dintre ele poartă ștampile grecești (*HCYNIOY*; *EYC/EBIOY*; *KΩCTAN-TINOY*) ori scurte inscripții punctate (*BIKT.*, *NAZ.*) sau zgîrlite (formule creștine). Pieseile sînt produse ale unor centre din Orient din a doua jumătate a sec. IV — prima jumătate a sec. V

